

ФІЛОСОФСЬКА СИСТЕМА ДУХОВНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (ЗА ПРОЗОЮ УЛАСА САМЧУКА)

У статті досліджено духовні константи художнього мислення у прозі Уласа Самчука та специфіку української духовної культури. Акцентовано увагу на християнській ідеї духовності як головній умові гармонізації людських взаємин.

Проблема духовності завжди була однією з центральних у світоглядній культурі людства. Вічним джерелом цієї проблеми є нестримне прагнення кожної людини визначитися з основами своєї діяльності, показати те, чому завдячує людина, роблячи той чи інший вибір у житті. Що таке суспільство, в чому сутність його духовності, чим воно є для людини і світу та як впливають світ і людина на його функціонування – ці запитання завжди були доленосними в історії цивілізації. Нинішній стан суспільства та перспективи його розвитку в XXI столітті є тим потужним потягом, який спонукає людські почуття і розум до відкриття в сьогоденні й майбутньому найжиттєдайніших джерел суспільного прогресу.

Духовність нації формується в процесі історичного розвитку на основі трьох джерел: загальнолюдських духовних цінностей, релігійної віри та національних культурних традицій. Співвідношення, взаємовпливи, актуальність та ефективність кожного з цих джерел у структурі духовної культури визначають своєрідний і неповторний характер нації.

Специфіка української духовної культури полягає в тому, що її загальнолюдські духовні цінності, окрім національних джерел, сягають своїми витокami гуманістичних тенденцій та ідей античної культури, в першу чергу філософії та мистецтва, а релігійна віра й національні духовні традиції тісно переплелися в українському світосприйнятті, визначивши такою єдністю основні риси українського національного менталітету. Йдеться, насамперед, про те, що дохристиянська українська релігія, яка лежала в основі духовної культури українського народу, не стала (і не була) антиподом християнству, котре поширюється на Київській Русі з десятого століття.

Наше християнство виходило з єдиних духовних принципів: шанування Бога, Неба, Сонця, Землі, Батька-Матері, Життя, Хліба, Людини, Праці; визнання Віри, Надії й Любові вищими виявами людського духу; сприйняття милосердя, прощення й каяття вищими проявами людської душі. Завдяки цьому наш національний менталітет, не змінивши своєї прадавньої, традиційної суті, став за своєю оновленою сутністю християнським, тобто дохристиянський період його формування був лише за формою відмінним, а за суттю – тотожним християнству.

У системі філософських поглядів мислителів Київської Русі людина – багатомірна цілісність, що поєднує тіло, душу й дух, роль яких різна. Тіло гріховне і другорядне. Тіло – це тимчасова оболонка і пристанище душі. Сутнісна роль належить душі й духу, завдяки чому здійснюється духовне єднання людини з Богом, що є основою духовності індивідуума. Вважалося, що всі люди мають одні й ті ж добродійні задатки, які розвиваються, примножуються у процесі життєдіяльності. Дуалізм душі й тіла, поєднання природного й духовного в людині розглядалося через призму індивідуальної свободи. Сутність свободи полягала у виборі між шляхом спасіння через служіння Богу і шляхом гріха та смерті як розплати за людську гордість і непокору. Орієнтиром вибору, моральним ідеалом було життя Ісуса Христа, його всепрощення і любов як запорука миру та злагоди.

Активно популяризувалася християнська ідея милосердя як аспект духовності, яка в Києво-Руській моралі стала принципом, що вимагав не тільки милостивого ставлення до ближнього, а й взаємну любов та повагу.

Отже, християнська ідея духовності – це універсальний засіб та умова гармонізації людських стосунків. Про цю ідею сказано в таких літературних пам'ятках як "Ізборник Святослава 1076", "Повчання Володимира Мономаха". Заохочувалися християнські чесноти й загальнолюдські норми спілкування: шанобливе ставлення до батьків, побратимство, визнання особливості ролі жінки та інші. Зверталася особлива увага на усвідомлення своєї гідності, неповторної індивідуальної сутності. Тому в особливій пошані були такі чесноти, як хоробрість, відвага, сміливість та патріотизм. Найвищими цінностями були честь і слава – основні засади складових частин моралі та духовності.

Антропологічне вчення Русі несе в собі величезний заряд духовності. Воно визнає примат духовного та раціонального і водночас культивує містико-духовне, тим самим пропонує цілий спектр стилів життя. Отже, початок становлення філософської системи духовності народу сягає часів Київської Русі й безпосередньо пов'язаний зі значними зрушеннями у самосвідомості сучасної людини.

Проблема формування духовності особистості є гострою потребою сьогодення в умовах глобалізації, яка постійно знаходиться в полі зору вчених. Про це свідчать праці педагогів минулого: Я. Коменського, Г. Песталоцці, А. Дистервега, С. Русової та інших. Вони одноставно виділили головні фактори, які впливають на духовне становлення особистості. Пізніше проблемами духовності займалися педагоги й учені, серед яких варто назвати В. Сухомлинського, М. Стельмаховича, Ю. Азарова, Б. Братуся, О. Столяренка та ін. До духовних засад нації звертались у своїй літературній творчості письменники – Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, П. Куліш, О. Гончар, Л. Костенко та інші.

Виходячи зі сказаного, ми маємо на меті в рамках статті простежити деякі аспекти духовності в художній літературі взагалі та дослідити окремі духовні константи художнього мислення у прозі Уласа Самчука зокрема.

Нинішнє суспільство тільки починає пожинати плоди соціальних і психологічних травм України. Беззаперечно, найглибшою травмою є духовна пірва, в якій опиняється людство. Суспільство шукає сліди в минулому, сягає праслов'янських коренів та переосмислює світогляд видатних представників етносу, аналізує найтрагічніші сторінки історії свого народу, при цьому орієнтується на творчість митців, яким повною мірою вдалося передати духовну сутність українського народу. Серед таких є постаті ключові. До них звертаються як до взірців (Т. Шевченко, І. Франко, Г. Сковорода та інші), коли намагаються досягнути філософію душі народу.

До таких письменників належить Улас Самчук, якому довелося спостерігати найважчі моменти історії українського народу, саме тоді коли по-варварськи нищилися вічні людські цінності. Він один із перших зрозумів апокаліптичність більшовизму, констатував факти зіткнення святого й ворожого.

Улас Самчук, спираючись на свою внутрішню автохтонну традицію, із вражаючою силою створив не просто реквієм, написавши роман "Марія" як художнє полотно, а виокремив національну парадигму духовності українського народу. В

цьому плані розмову про відтворення духовності народу слід розпочати з духовності самого автора. Важливим чинником формування духовного світу митця є, насамперед, славна і трагічна самопам'ять української історії, що заволоділа мисленням письменника, стала його ядром і опертям. Це – надзвичайно багата й розмаїта система мотивів і послань, внутрішніх спонукань і каталізаторів духу, котрі поступово трансформувалися в ментально-сакральну сутність національної ідентичності героя твору.

Розглядаючи літературний доробок Уласа Самчука, варто зосередитись на таких *духовних константах художнього мислення* автора як:

- 1) символічний образ землі як сублімація виявлення найвищих духовних ознак народу;
- 2) глибока релігійність як основний світоглядний елемент української духовності;
- 3) мова як вираження українства.

У творах У. Самчука постійно утверджується теза, що основоположною рисою національного характеру є *антеїзм* – шанобливе ставлення до землі, природи, поклоніння їм як основі людського буття, джерелу існування. Шанування Землі, на якій народився і живеш, де народились, жили й у якій спочивають твої предки, породжують найпрекрасніші душевні риси та духовні якості: від працелюбства до патріотизму. Земля щедро віддячує лише тому, хто сумлінно трудиться на ній. Земля підтримує тільки того, хто до останнього подиху не пориває зв'язку з нею. Людина, що відірвалася від рідної землі, стає "перекотиполем", втрачає не лише повагу в людей, а й до самої себе.

Українці здавна шанували землю не тільки душею чи словом, а й працею, конкретним трудовим і морально-естетичним ставленням до неї. Спілкування з землею робить людину матеріально забезпеченою, морально чистою й естетично зрілою. Спілкування із землею дає розуміння: лише в праці на землі здобувається хліб щоденний і хліб насущний; людина, яка працює здатна лише на добро; тільки людина, яка шанує землю, здатна сприймати красу життя й буття. Без любові до землі немає людини, бо без любові до землі немає любові до всього живого, до світу, в якому живе людина і який тримається на цій землі.

Як бачимо, земля для представника українського етносу є найбільшою цінністю. Таку закономірність ми спостерігаємо у творі Уласа Самчука "Марія". Письменник для художнього вирішення питання ідентифікації героя з рідною землею ґрунтовно показує як Корній за допомогою щоденної праці перетворився на дбайливого господаря: "На господарці що крок – праця. Руки почорніли, набрались селянської цінної шорсткості" [1: 59]. Цьому сприяла Марія – дружина Корнія, яка "впертою працею, самовідреченням" добилася, що з матроського гульвіси Корній перетворився на дбайливого господаря. Улас Самчук за допомогою фактів намічає у творі шлях переосмислення життєвих принципів героя: "Все більше пізнається смак і радість праці. Відходять і забуваються босяцько-пролетарські звички. Земля втягує у своє нутро й наповнює жили, розум і ціле єство твердими звичками. Корній чує вже це. Матроство забувається, і він стає людиною" [1: 62].

Через сімейні відносини письменник розкриває характер Корнія у ставленні до жінки, де порівнює її із землею-трудівницею: "Все тоді родить – земля і ти. Чого ж дивуєшся?.. Нічого, жінко. Валяй і далі так. Земля наша велика ... заселяй, засипай людьми. Аби лиш люди були, аби лиш не потвори..." [1: 68]. І так кожного дня Корній утверджувався як дбайливий господар, мудрий сім'янин і люблячий чоловік. Він дбав про землю, переживав за її урожай, турбувався про сім'ю: "Минуло свято, і Корній одразу в поле. Сонце світить, жайворонки видзвонюють. Плуг крає мастку чорну цілину. Минулої осені не встигла Марія позяблити. Борозною ворони скачуть і підзбирують борозняків. Приємно так ходити за плугом, приємно чути зв'язаним з землею. Шкода тільки, що нивка така вузенька. Пройшов кільканадцять разів – і межа. Ех, треба поля! Неминуче треба поля, бо ж діти ростуть..." [1: 84]. Врешті-решт головний герой твору перетворився ще й на поважного чоловіка в громаді, якого поважають за його працю.

Отже, символічний образ землі в романі "Марія" – це найвища духовна ознака представника етносу. Патріоту небайдужа доля своєї Батьківщини та народу, оскільки він ідентифікує себе з нею і почувається відповідальним за неї. Неможливо бути патріотом і не відчувати свого кровного зв'язку з рідною землею, не знати чи забути, як любили її твої пращури, як берегли її, як уміли розповідати своїм нащадкам про цю любов, заповідаючи її разом із Вітчизною.

Образ *релігійної* людини Улас Самчук виокремлює і виводить на нові горизонти художнього мислення в романі-епопеї "Волинь". Через дії, вчинки й поведінку в сім'ї та суспільстві автор концентрує увагу на духовних орієнтирах героя, які свято зберігає проста селянська сім'я. Це християнські звичаї, традиції та закони, яких дотримувалися наші предки ще багато років назад, що дає право виховувати в такому дусі наступні покоління.

Ще на початку твору "Марія" Улас Самчук окреслює релігійні принципи і закони, за якими живе звичайний українець, зосереджує та акцентує увагу читача на жіночому образі. Джерелом формування української ідентичності є молитва людини, яка протягом свого життя звертається до Бога, чим утверджує стійкі духовні та моральні орієнтири.

Важливим засобом відображення християнського світогляду, як основи національної ідентичності героїв, у романі є молитва – сокровений прояв релігійного духу, відтворення природної потреби людини спрямовувати свої думки до образу Божого. У молитві особа може виявити, всесторонньо розкрити свій етнічно-духовний світ, свої потреби і бажання. Так читач пізнає внутрішній світ Марії, Гната, бо саме їхні молитви органічно поєднують два начала духовності – філософське та інтуїтивне. Улас Самчук у творах впевнено використовує саме такі види молитви як прохання, роздум, прославляння й подяка.

Молитва-прохання Гната є внутрішньою канонічною молитвою героя, породженою під враженнями вмираючих голодних людей: "Слово моє, – казав він, – не для вас. Слово моє для мертвих і ненароджених. Слово моє прийдучим вікам. Затямте, ви, сини і дочки великої землі... Затямте, гнані, принижені, затямте, витравлювані голодом, мором!.. Нема кінця нашому життю. Горе тобі, зневірений, горе тобі, виречений самого себе!... Кажу вам правду велику: краще буде Содомові й Гоморрі в день Страшного суду, ніж вам, що відреклися й плюнули на матір свою!" [1: 141].

Молитва-роздум Марії спрямована до Матері Божої, заступниці, яка завжди "тішила" думки та душу віруючої жінки: "Марія і молилася, і думала... Ніколи стільки не думала, як тепер. Десь ті думи бралися, як чорні хмари восени... І було їх так багато, і нема з ким слова промовити. Все навкруги мовчить, чекає... Все з опущеними руками, все дивиться перед себе, і, видається, нічого ніхто не бачить" [1: 112-113].

Головна героїня і в радості, й у горі звертається до Бога, щиро вірить у заступництво Матері Божої на своїй житейській дорозі. Дуже болісно сприймають батьки, а особливо Марія думки та вчинки рідного сина – Максима, який агресивно і безбожно ставиться до віри предків.

Таким чином, ми бачимо, що релігійність героїв самчукових творів – є світоглядним елементом української духовності. Відомо, що модель світу задається *мовою*. І якщо людина говорить українською, то вона є українцем за глибинною суттю психіки та генетичним кодом свого етносу.

Кожна держава починається з національної мови – основи високої духовності та культури, національної моралі та самоідентифікації. Мова – "найважливіша частина нашої особистості, нашої поведінки, нашої думки, вона – тіло цієї думки, визначає ступінь нашої свідомості, є своєрідним мірилом, – наголошує мовознавець О. Сербенська. – Мова якнайтісніше пов'язана з духовним світом, сферою почуттєвого, з "розумом серця"; і усвідомлення того, що таке мова, як і за якими ознаками вона живе, що зберігає, а що руйнує її організм, яка роль у житті людини і народу, виробляє здатність не піддаватися впливам середовища, якщо воно затягує. І насамперед за мовною ознакою людина шукає собі подібних, або, як кажемо, ідентифікує себе" [2: 15]. Отже, мовна свідомість народу – це ознака його зрілості, національно-державницької самовизначеності та рівня духовності.

За допомогою слова У. Самчук у романі "Волинь" відобразив найрізноманітніші життєві явища, намалював витончені картини природи, висловив найскладніші почуття: "Сонце недільного ранку сходить не так, як завжди, ліс стоїть бадьоріше, поле майорить, мов прапор святочний, небо синє, таке синє, аж ніяково..." [3: 121].

Використовуючи авторську мову, У. Самчук, характеризуючи героїв, їхні вчинки, виявляє своє ставлення до них, героя наділяє певними рисами, розповідає про етнографічну приналежність героя до певного регіону, розкриває перед читачем свою авторську оцінку тих якостей, що типізовані в образі: "Володько (головний герой роману "Волинь" – І. К.) страх як любить це місце, завжди і завжди (Запоріжжя – І. К.) тягне воно його, і стільки тасмничого наслухався він про нього. То ж це тут оте Ляшове займисько, оті там дуби та берези товстючі за тим он бгіжем, що через нього веде стежка вниз до Шавронських лугів, кудю ходять запорожці до церкви, до школи і взагалі до села..." [3: 109].

Як бачимо, художнім словом автор творить звукову картину, передає динаміку події, людських почуттів, переживань, погляди героя чи автора на життя.

Неповторність індивідуального стилю У. Самчука полягає у звертанні до словесно-образних елементів з різних джерел – фольклорного, розмовного, діалектного, літературного, книжного стилів, а також у способах використання їх, у манері живописання та об'єктивної розповіді, у доборі засобів звукового й образного ефекту, у виборі архітекtonіки роману.

Безперечно, У. Самчук належить до тих письменників, творчість яких виразно відбиває їхню світоглядну орієнтацію, ставлення до різних суспільних подій в історії держави та нації. У художніх засобах роману "Волинь" чітко й послідовно простежується основна риса його світогляду – мовно-культурний код національної ідентичності героїв як феномен українства. Письменник дуже тісно пов'язує мову та історію, стверджуючи, що вони утворюють нерозривну єдність. У такий спосіб він відстоював розуміння національної ідентичності як спільноти мови, культури та історії, де чільне місце належить мові.

Отже, У. Самчук вважав мову головним виразника національної ідентичності. Письменник утврдує тезу про винятковість кожної національної культури та довічну потребу зберегти її автентичний дух, а також підкреслював, що народ живе так довго, як довго існує його мова. У процесі поєднання таких поглядів на мову постає візія патріотизму: головним обов'язком патріота є захист мови від чужих впливів, інакше народові загрожує моральне виродження, а занепад української мови для етносу означає втрату ідентичності.

У цілому творча спадщина У. Самчука дозволяє констатувати, що духовність є своєрідною вершиною, яка збирає все найкраще в людині, завдяки чому індивід стає особистістю, а його літературний герой визначає духовні константи художнього мислення автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Самчук Улас. Марія. Куди тече та річка. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 59-141.
2. Сербенська О., Волощак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. – Харків. – 2004. – С. 15.
3. Самчук У. Волинь. – Острог – Львів: "Сполом", 2007. – С. 109-121.

Матеріал надійшов до редакції 24.09.2007 р.

Коминьярская И.Н. Философская система духовности украинского народа (в прозе Уласа Самчука).

В статье исследовано духовные константы художественного мышления в прозе Уласа Самчука и специфику украинской духовной культуры. Акцентируется внимание на христианской идее духовности как главном условии гармонизации человеческих взаимоотношений.

Kominjarska I.M. The Philosophical System of Ukrainian People Spirituality (by Ulas Samchuk's prose).

In the article the spiritual constants of artistic thought in the prose of Ulas Samchuk and the specific character of the Ukrainian spiritual culture are investigated. Special attention is given to the Christian idea of spirituality as the main harmonization condition of human relations.